

L. F. MARSIGLI *DANUBIUS*ÁNAK KIADÁSTÖRTÉNETE ÉS MAGYARORSZÁGI RECEPCIÓJA¹

TÓTH ANNA JUDIT

ABSZTRAKT: A tanulmány célja L. F. Marsigli *Danubius Pannonico-mysicus*ának könyvtörténeti szempontú vizsgálata. Számba veszem mindazokat a kiadványokat, amelyek a *Danubius* mint évtizedekig elnyúló kutatási projekt kapcsán keletkeztek (prodromusok, fordítások, önálló képkötetek, térképalbumok), tárgyalom a feltárt kiadási variánsokat. A tanulmány második felében a köteteknek a történeti Magyarország területén való provenienciáját vizsgálom. Ennek mintázata magyarázatot ad a mű aránylag megkésett recepciójára a hazai kutatásban: a példányok nagy része a 19. század második felében, egy kisebb része a 18. század végén és a századfordulón kerül az országba, általában könyvtáralapítások vagy tervszerű hungarika-gyűjtések kapcsán. Külön hangsúllyal vizsgálom az erdélyi példányokat, mivel a 18. sz. folyamán Magyarország területén csak ott hivatkozták a *Danubiust*.

KULCSSZAVAK: L. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-mysicus*, kiadástörténet, magyar könyvtártörténet, magyarországi könyvgyűjtők

A *Danubiushoz* köthető kiadványok

Tanulmányom két célt tűz ki maga elé. Az első: a *Danubius Pannonico-mysicus* kiadástörténetének felvázolása. A második: a Magyarországon fellelhető példányok provenienciájának felmérése, ami elkerülhetetlen lehet a mű hazai hatástörténetének vizsgálatához, pontosabban annak feléréséhez, hogy a *Da-*

¹ A „KLASSZIKA FILOLÓGIA – ÍRÁSOS TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG” tématerületi kutatás, a TKP2020-NKA-23 sorszámú, TKP-37-3/PALY-2020 iktatószámú pályázat keretében, az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a Tématerületi Kiválósági Program 2020 (2020-4.1.1-TKP2020) pályázati program finanszírozásában valósult meg.

nubius miért csak a 19. század második felére vált ismertté a hazai szakmai közvélemény előtt.

Marsigli gróf monumentális *Danubius Pannonico-mysicusa* valójában egy olyan tudományos projektet képvisel, amelyhez bibliográfiai szempontból jó fél tucat kiadvány kapcsolódik, és amelynek megjelenítése még két évtizedig elhúzódott a mű megírása után. Minden jel arra utal, hogy Marsigli már az 1690-es évek elejétől tervezte egy olyan átfogó munka megírását, amely mondhatni modern terminussal ökológiai megközelítésben mutatja be a Dunát: annak földrajzát, élővilágát, ásványelőfordulásait, korai történetét, vagyis mindazt, ami a Duna környezetében földön, vízben, levegőben megtalálható. 1691-es, az angol Royal Societynek írott levelében egy ilyen mű koncepcióját vázolja fel.² Azt a nagyszabású anyagot, amelyet a *Danubius* köteteiben publikál, a 90-es évek folyamán gyűjti össze – katonai feladatai mellett, azok szüneteiben.³ Az egyetlen pont, ahol Marsigli katonai tevékenysége és hobbyja összekapcsolódhat, a Duna vidékének feltérképezése, amely hivatali feladata is. Az anyaggyűjtést követően a század végén kezdi el készíttetni a kötetek metszeteit, térképeit, s nyilván a főszöveget is, bár utóbbival való haladása nem dokumentálható olyan jól, mint a metszeteké. Az ábrák és térképek készítésében a főszerepet Johann Christoph Müller játssza, akire már addig is oroszlánrész hárult a térképészeti munkák során. Müller maga készíti a metszetek rajzait, a legtöbb kötet ábrái Nürnbergben készülnek, ez alól a harmadik, bányászati kötet a kivétel, ennek ábrái Bolognában készülnek.⁴ A harmadik kötet metszeteinek alapjául azok a festmények, képek szolgáltak, amelyek máig megtalálhatók a Bolognai Egyetemen Marsigli kéziratai között.⁵ A *Prodromus Danubialis operis* című kiadvány publikálása jelzi, hogy a munka finiséhez közeledik.⁶ [1. kép]

2 Stoye 1994, 111.

3 Vagyis elsősorban a hadjáratok téli szüneteiben végez kutatómunkát, ez különösen igaz a földtani anyaggyűjtésre, ld. e kötetben Papp Gábor tanulmányát (Papp 2023). Az egyes mérések időpontjaihoz ld. még Tóth 2022, 18. j.

4 Deák 1995, 49–50. közöl adatokat a Georg Christoph Eimmarttal, a híres nürnbergi metszővel 1702. júliusában kötött szerződésről. Az egyébként már évek óta Marsiglival dolgozó Müllert is e szerződésből fizették. A 3. kötet képeihez v.ö.: Deák 1995, 50. Stoye 1994, 236.: Marsigli kimondottan Itáliában akarta elkészíttetni ezeket a metszeteket.

5 Frati katalógusa szerint (1928, 118) a kézirat Marsigli-hagyaték 109. kötete tartalmazza azt a 49 pergamen táblára készült színes képet, amelyek kimondottan a *Danubius* harmadik kötetének ásvány-illusztrációihoz készültek.

6 Aloysi Ferdinandi comit. Marsigli: *Danubialis operis prodromus ad regiam societatem Anglicanam*. MDCC [Norimbergae apud Joann. Andreae Endteri filios typis ac impensis auctoris].

E *Prodromus* a kor szokásainak megfelelően, gyakorlatilag a készülő mű szinopszisát, ill. tartalomjegyzékét tartalmazza, egyfajta marketing anyagként. A kiadvány két variánsát sikerült azonosítanunk. A korábbinak tekinthető „A”-variánshoz tartozik az Országos Széchényi Könyvtár és a Drezdai Nemzeti Könyvtár (Sächsische Landesbibliothek Staats- und Universitätsbibliothek Dresden) példánya, a „B”-variánshoz a Magyar Tudományos Akadémia és a bécsi Nationalbibliothek példánya. Az „A”-variánsban a címlap hátán (A_{1v} lap) egy az angol Royal Societynek szóló ajánlás látható keret nélkül. A „B”-variánsban a címlap hátán (A_{1v}) egy imprimatur olvasható a jezsuita Gabriel Fröhlich-től (1657–1725), aki akkor a bécsi egyetem filozófiai fakultásának a dékánja volt és egyébként matematikus. Ezután egy új, füzetjelzés nélküli lapra került a Royal Societynek szóló ajánlás, amelynek szövege azonos az „A” variánssal, de egy vonalából szedett keretbe helyezték. E lap háta üres. Ezután következik egy hosszabb szöveges ajánlás a Royal Society tagsága részére (A_{2r}–B_{1r}). Ennek utolsó lapját a „B” variánsban újraszédtek, és számos apró, főleg stilisztikai és helyesírási változást eszközöltek, ill. más szavakkal utaltak a császár mecénási részvételére.⁷ Ezután egy szokatlan dolog következik: a B₁ verzóját valamiféle címlapterv tölti ki, amely arra utaló megjegyzést is tartalmaz, hogy a *Danubius* a császárnak van/lesz ajánlva. Itt megint eltér a két variáns: az „A” variánsban Marsigli címei közül kimaradt a *pedestris legionis colonello* sor, a császár címzéséből pedig az *archiduci Austriae*. [2. és 3. kép] A változtatásra nem az adatok megváltozása miatt került sor, hanem egyszerűen (valószínűleg a szerző figyelmetlenségéből) kimaradtak dolgok.

Ezután következik a *Prodromus* szövege, amely tételesen, fejezetekre lebontva ismerteti, hogy mit fog tartalmazni a készülő mű. Itt a variánsok megegyeznek, de helyenként találhatók szedési különbségek: a „B”-variánsban több a nagybetű és a piros betűs szöveg. Ez a főszöveg a P₂ levéllel zárul, a „B”-variánsba ezután bekerült még egy lap a kolofónnal: *Excusus Norimbergae, apud Joann. Andreae Endteri filios, typic ac impensis auctoris*. Az „A” variánsból ez hiányzik.

A szöveg ajánlása 1698-as keltezésű, a megjelenés 1700-as. Az elhúzóadás okára utalhat Marsiglinek egy levele, amelyet Köleséri Sámuelnek írt. Köleséri levelezésének kiadásában a 64. számú keltezetlen levélben a következőket ol-

⁷ „A”-variáns: *imperator caesar ... augusto nomine suo condecoratas in lucem prodire voluit.*
„B”-variáns: *imperator caesar ... sub augusto nomine suo orbi notas fieri gratiose voluit.*

vashatjuk: „Érkezésünkör meg fogjuk osztani Tanult Uraságotokkal a mi dunai művünknek, amelyet korábbi szándékunk szerint az Angol Társaságnak, most viszont valójában a legszentségesebb felségnek ajánlottunk, a *Prodromus*-át, ami már ki van nyomtatva, de még nem terjesztik, mivel meg fogjuk várni ő császári felsége legkegyelmesebb hozzájárulását.”⁸ Ez a levél aránylag biztonsággal keltezhető 1699 végére, esetleg 1700 elejére.⁹ Ekkor tehát a *Prodromus* már ki van nyomtatva, de még nem terjesztik. A levélbe foglaltakat legkönnyebben úgy értelmezhetnénk, hogy a *Prodromus* főszövegét már kinyomtatták, a szokásos gyakorlatnak megfelelően a végére hagyva a címlevelet, amelyet a császárnak ajánlhat, és ennek a jóváhagyására vár. Azonban nem ez a helyzet, ezt a levél megfogalmazása is világossá teszi, amennyiben az ajánlásra vonatkozó participium (*dicati*) nem a *Prodromusszal*, hanem a készítendő teljes műre utaló *operisszel* van egyeztetve.¹⁰ És valóban: technikailag a *Prodromus* mindkét kiadása a Royal Societynek van ajánlva, és az első kiadásnak a Társasághoz szóló és 1698-as keltezésű előszava tisztázza, hogy a császár döntése volt, hogy a *végleges mű* jelenjen meg neki dedikálva. Az előszót valóban a tervezett mű teljes címe követi tipográfiaileg kvázi címlapterv formájában, és ez a császárnak van ajánlva (B₁v lap). Ez rendkívül szokatlan eljárás, hiszen az ajánlást csak akkor szokták engedélyezni, ha a mű már kész, olvasható, a mecénás nem szívesen adja a nevét egy biankó csekkre. Jelen esetben viszont úgy tűnik, hogy ez történt.

Talán a hosszadalmas engedélyeztetés a magyarázat, amiért a kiadási folyamat ennyire elnyúlik, az előszó keltezése és a megjelenési dátum alapján minimalisan is másfél évre. Ezalatt, majd a *Prodromus* megjelenése után is, Marsigli még intenzíven dolgozik a *Danubius* szövegén. A határkijelölés munkálatai

8 Jakó 2012, 136–137.: Sub adventum nostrum communicabimus eruditae Suae Dominationi Prodromum operi [sic] nostri Danubialis, mente quidam prius Societati Anglicanae, reipsa vero nunc Sacratissimae nostrae Maiestati dicati, qui impressus quidem, sed nondum publicatus est. Fordítás tőlem.

9 Tóth 2023. Stoye (1994, 192.) szerint Marsigli megfigyeléseket végzett az 1699. szeptember 16-i napfogyatkozással kapcsolatban, és megírta nyomdászának, hogy a *Prodromus*ba kerüljön be még az erre való utalás is (*Prodromus* 1700, 12.).

10 A nyomtatásra utaló mellékmondat *qui*-je ezzel szemben már a *Prodromusra* utal, ami a levél kontextusából nyilvánvaló, azonban megfogalmazásából már nem, a kiadó ezért datálhatta a levelet magának a *Danubius*nak a megjelenés előttre, tehát a 20-as évekre. Azonban a levél kontextusából világos, hogy akkor íródott, amikor Marsigli még komolyan számolhatott azzal, hogy a *Danubiust* a császárnak ajánlja, és tervezhetett egy közeli erdélyi utazást.

zajlanak, Marsigli huzamosan Magyarország területén tartózkodik.¹¹ Azok a magyarországiakkal folytatott levelezések, amelyekben pótlólagos adatgyűjtést folytatott a *Danubiushoz*, zömmel erre az időszakra datálódnak, 1701 és 1703 közé.¹²

Az alkotói és kiadási folyamat azonban ezen a ponton megszakad: 1703-ban Breisach feladása után Marsiglit elbocsájtják a császár szolgálatából, s örülhet, hogy nem végzik ki, mint parancsnokát, D’Arco grófot.¹³ Ez azt is jelenti, hogy a *Danubius*nak egyelőre fiókban kell maradnia.¹⁴ A következő évtizedeket Marsigli főként természettudományos kutatásoknak szenteli, ugyanakkor a tudományos közösség részéről továbbra is sürgetik, hogy végre-valahára publikálja a *Danubiust*,¹⁵ melynek irányába ő maga támasztott oly heves érdeklődést. Erre azonban több mint két évtizedet kell várni, a húszas években lát hozzá, hogy kiadót találjon. Ekkor először a *Prodromus* új kiadását jelenteti meg.¹⁶ [4. kép] Ez az előzményénél sokkal kevésbé extravagáns szedésű szöveg követi az előző kiadást, azonban tartalmazza azokat az elrendezésbeli változtatásokat, kiegészítéseket, amelyeket időközben a szövegen eszközölt,¹⁷ s ez már a kiadandó mű előfizetésére vonatkozó adatokat is tartalmazó promóciós kiadvány. Mivel ez a kiadvány *sine anno* jelenik meg, az előző kiadás számos példányában pedig csak az év szerepel az impresszumban, így a könyvtári katalógusokban

11 Az 1699–1701-es évek mozgásaihoz ld. Stoye 1994, 191–215.

12 Köleséri Sámuelnek a Marsiglihoz írott levele 1701-es, ld. Tóth 2023. Deák András a következőket emeli ki Marsigli magyarországi levelezőpartneri közül ebben az időszakban (Deák 2002, 147. és Deák 2004, 36–39.): Gruber Á. Sopronból 1702. június 24., egy ismeretlen C. D. monogramú személy Sopronból 1702. augusztus 28 (BUB vol 80B, Frati 1928, 96), Ander Jakob Schmidt (1703. június 19.), akinek a levele a selmeci bányalétesítményekkel foglalkozik. A soproni Grubert Deák Bartha Lajosra hivatkozva némi feltételezéssel Gruber Ádám evangélikus lelkész azonosította, valószínűbb azonban, hogy Gruber Ábrahámról van szó, a soproni orvosról (1682-ben tanult Utrechtben, ld. Szinnyeí „Gruber Ábrahám” szócikk), akinek Boroszlóban 1676-ban megjelent egy *Descriptio Sempronio lb. reg. Hungariae inferioris urbis* című munkája – Marsiglinek egy *Status Daciae Antiquae*t küldött, kijelentve, hogy vármegyeleírásán még dolgozik. Frati katalógusa is Ábrahámként hivatkozik a levélfőrra (Frati 1928, 97. vol. 82.)

13 Stoye 1994, 230–232., 243–249. F. Molnár 2016, 115.

14 Stoye 1994, 251.: a felgyűlt adósságok kifizetése után Marsigli egyszerűen nem engedheti meg magának ezt a költséget.

15 Vö. Jakó 2012, 101.: Köleséri Sámuel 1723-ban Jakob Scheuchzerhez írott levelét.

16 *Prodromus operis Danubialis ab Aloisio Ferdinando Marsili Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis, et Monspelienensis socio editi*. Amstelodami apud Franciscum Changuyon, Hermannum Uytwerf. Hagae Comitum apud Petrum Gosse, Rutgert. Christ. Alberts, Petrum de Hondt [1725].

17 A változtatások leginkább a mű szerkezetét érintik, táblázatok, térképek helye változik meg általában egy kötetben belül, míg a fosszilis elefánt átkerül a hatodik kötetből a másodikba.

gyakran keveredik a két kiadás, ami nehezíti a példányok azonosítását. Végül 1626-ban jelenik meg a *Danubius*, hat, monumentális, latin nyelvű kötetben.¹⁸ Bizonyos, hogy Marsigli a közbeeső időben sem hagyott fel teljesen a kiadásra való próbálkozással. Léteznek a metszeteket tartalmazó olyan gyűjtemények is, amelyek 1712-es dátummal tartalmazzák a *Danubius* metszeteit, három olyan csillagászati táblával, amelyek a végső műből kimaradtak.¹⁹

Már Marsigli halála után, 1741-ben külön kötetben jelentetik meg a *Danubius* legnagyobb közérdeklődésre számot tartó részét: a térképtáblákat és a bányák metszeti képeit.²⁰ A kötethez Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière írt előszót. Ezután, 1744-ben napvilágot látott a teljes *Danubius* francia fordítása.²¹ Ez kiállításában azonos a latin változattal, ugyanazokat a képtáblákat tartalmazza, csak a szedett szövegeket fordították franciára.

A *Danubius* példányai Magyarországon

Marsigli művei és különösen a *Danubius* úgy tűnik, meglehetősen hosszú időn át ismeretlenek maradtak Magyarországon: a 18. században szinte teljes a hallgatás vele kapcsolatban, a 19. század fedezi csak fel, amikor is egyre növekvő gyakorisággal idézik, és lassanként beépül a tudományos köztudatba. Erőteljesebb hatást csak a 19. század második felében gyakorol, akkor viszont

18 *Danubius Pannonico-Mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili Socio Regiarum Societatum Parisiensis, Londinensis, Monspelienis.* Hagae Comitum, apud P. Gosse, R. Chr. Alberts, P. de Hondt. Amstelodami, apud Herm. Uytwerf et Franç. Changuion, MDCCXXVI.

19 <https://www.abebooks.com/Figurarum-Marsigliani-Operis-Danubialis-quotquot-super-sunt/10446851198/bd> (megtekintés dátuma: 2023. január 31.) A leírás szerint a kötet 147 metszetet tartalmaz és a kézirat címlap dátuma 1712-es. Az ornitológiai ábrák címei még kéziratosak, a kész kötetben majd megjelenendőhöz hasonló kéz által írva.

20 *La Hongrie et le Danube par Mr. le comte de Marsigli, en XXXI. cartes très fidèlement gravées d'après les Dessesins originaux et les Plans levez sur les lieux par l'Auteur même. Ouvrage où l'on voit la Hongrie, par rapport à ses Antiquitez Romaines, et à ses Mines; les Sources et le Course du Danube, etc. Avec un préface sur l'excellence et l'usage de ces Cartes,* par Mr. Bruzen de la Martinere. A La Haye aux depens de la compagnie MDCCXXI.

21 *Description du Danube, depuis la Montagne de Kalenberg en Autriche, jusqu'au confluent de la Rivière Jantra dans la Bulgarie. Contenant des observations géographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et physiques, par mr. le comte Louis Ferd. de Marsigli, membre de la société Royale de Londres, et des Académies de Paris et de Montpellier.* Traduite du Latin. A La Haye, chez Jean Swart MDCCXLIV.

már nem tudományos, hanem inkább tudománytörténeti forrásként használják és idézik. Mindazonáltal Marsigli nem volt teljesen ismeretlen a 18. századi Magyarországon: Wanek Ferenc két erdélyi publikációt is talált, ahol Marsigli művét idézik, még hozzá ásványtani kontextusban: Fridvaldszky János 1767-ben és Andreas Caspari evangélikus lelkész 1791-ben.²²

A mű hatástörténetének felméréséhez elengedhetetlen annak felmérése, hogy körülbelül hány példány került a történeti Magyarországra és mikor, mely könyvtárakba, elvégre nem érdemes más okokat keresni a kései recepció mögött, ha egyszerűen nem voltak példányok Magyarországon. Nem ígérhetem, hogy valamennyi példánynak sikerült a nyomára jutnom, hiszen bár egy ilyen értékes könyv beszerzésére az ország egyházi és világi könyvtárainak csak kis részében volt elképzelhető, ez még mindig nagyszámú könyvtárat jelent, amelyek többségének nincs teljes elektronikus katalógusa.²³ Mindenesetre a kutatás jelenlegi állása is segít képet adni, hogy nagyjából milyen periódusban és milyen úton-módon kerültek a példányok az országba. A *Danubius*-kötetek magyarországi possessorainak listája gyakorlatilag kirajzolja a magyar bibliofília történetét, ami már magában jelzi, hogy e könyvek alapvetően nem tudományos felhasználásra kerültek az országba, hanem mert olyan hungarika-tétellé váltak, amelyekkel egy komolyabb könyvtárnak és egy komolyabb gyűjtőnek illett rendelkeznie.

Az Országos Széchényi Könyvtár a *Danubius* latin kiadásából három teljes sorozatot őriz. Ezek közül az egyik (jelzet: DM 173/1–6: 2) a könyvtárat megalapító Széchényi Ferenctől (1754–1820) származik, mint azt a tulajdonbélyegző tanúsítja, és szerepel a könyvtár Széchényi által összeállított első nyomtatott katalógusában is.²⁴ Szintén Széchényi révén került a könyvtár birtokába a *Prodromus* 1700-as kiadása, annak „A”-variánsa. A második példány nagyjából ez-

22 Wanek 2021, 69–70. még Peter Joseph Stennert (*Die Heilquellen von Baßen*, Kronstadt, 1846) említi a *Danubius* talán első honi idézőjeként, azonban jelen kötetben található tanulmányában (a továbbiakban: Wanek 2023) ismerteti Fridvaldszky 1767, 196–197. és Caspari 1791, 207. Marsigli-ra történő hivatkozásait, valamint Benkó József 1778-ban lezárt, de kéziratban maradt művének hivatkozását. Hogy e kiváló erdélyi tudósok hol találkozhattak Marsigli művével, ld. jelen tanulmány későbbi oldalait.

23 A példányokra vonatkozó szóbeli információkra köszönettel tartozom a következőknek: Bányai Réka (Marosvásárhelyi Teleki Téka), Boross Klára (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára), Derda Dávid (Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára), Alexandru-Ilie Munteanu (Biblioteca Brukenthal), Nagy Dóra (Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár), Nagy Gábor (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár), Piros Olga (Magyar Földtani Intézet Könyvtára).

24 Széchényi 1799, 27.

zel egy korban, Jankovich Miklós (1772–1846) hatvanezer kötetes könyvtárának felvásárlásakor került a gyűjteménybe 1833-ban (jelzet: DM 173/1–6: 1). A harmadik példány a nagy tárgyi-hungarika gyűjtő, Apponyi Sándor (1844–1925) könyvtárából származik (jelzet: App. 1693/1–6), és az ex libris alapján korábbi tulajdonosa az angol John Thynne volt, tehát ez egyértelműen nyugat-európai antikvár piacról került az országba. Ezek a kötetek a 19. század folyamán, esetleg a 18. sz. legvégén kerültek az országba, és valószínűsíthetően mindhárom esetben módszeres hungarika-gyűjtés eredményeképpen, nem pedig a sajátos tartalmuk kedvéért (tehát földrajzi, ásványtani vagy biológiai érdeklődésből). Ez egyszerűen azt is jelenti, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtárának megalapításával elvileg a nagy nyilvánosság számára is kutathatóvá vált Marsigli munkássága.

A könyvtár a *Danubius* 1744-es, francia kiadásából is őriz példányt, ennek eredeti tulajdonosa sem érdektelen. A kötetekben Lanfranconi Grazioso Enea tulajdonbélyegzőjét találjuk. Lanfranconi (1850–1895) életpályája, érdeklődése helyenként meglepő párhuzamokat mutat Marsigliével. Ez az olasz úr fiatalon, rögtön mérnöki képesítéseinek megszerzése után, 1870-ben jött Magyarországra, haláláig Pozsonyban élt. Vagyona alapját a dévényi kőbányák képezték, végzettsége alapján vízügyi mérnök volt, tervei alapján végezték a Duna pozsonyi szakaszának szabályozását. Szakmunkát publikált a Dunáról, a folyó szabályozási kérdésekben, és saját költségén felmérte a Duna egy szakaszát. Emellett szenvedélyesen érdeklődött a magyar történelem iránt, amatőr régész volt, kereste Árpád sírját,²⁵ ill. amikor Munkácsy Párizsban a *Honfoglalást* festette a Parlament épülete számára, ő küldte ki az anyagot, amely révén (a kor szintjén) a festmény történeti hitelessége biztos alapra állítható volt.²⁶ Jelentős könyvgyűjteménye tematikailag kimondottan a Dunára és Pozsonyra vonatkozó köteteket őrzött. Tragikus halála után a gyűjtemény nem maradt egyben, azonban a magyar állam 26 000 Ft értékben vásárolt az értékes könyv-, régiség- és műtárgygyűjteményből, a könyvek közül Fejérpataky László történész könyvtáros levéltáros, a Széchényi Könyvtár igazgatója választhatott, ekkor

25 Amelyet osztrák területen remélt megtalálni, Deuschaltenburgnál, vö. *Magyarország – Reggeli Magyarország* 1907. február 15., péntek (14. évfolyam) 7–8.

26 Életéhez: Bognár 2016, *Magyar Életrajzi Lexikon* II. 26., valamint bővebb életrajza: *Pallas Nagylexikona*.

került a francia Marsigli az OSzK-ba.²⁷ A gyűjtemény többi része azonban árverésre került.²⁸ Elmondhatjuk, hogy az ismert Danubius-possessorok között Lanfranconi az egyetlen, akiről okkal gyaníthatjuk, hogy kézbe is vette a köteteket.

A további ismert példányok közül azokat emelném ki, amelyek bizonyosan már a 18. században kerültek az országba. A szombathelyi püspöki könyvtár latin kiadásának hat kötetét Szily János püspök vásárolta. A szombathelyi egyházmegye 1777-es alapítása után Szily püspök első intézkedései közé tartozott a papnevelde és a könyvtár alapítása. Bécsben két könyvügynöke, Anton Kurz és Johann Georg Binz figyelte az árverési katalógusokat, Pesten pedig Schönvisner István segítette.²⁹ Anton Kurz hívta fel Szily figyelmét egy 1791. április 5-i keltezésű levélben, hogy a Danubiust meg kellene vásárolni, és még ugyanabban az évben be is került a könyvtár állományába.³⁰

A Református Egyház Ráday könyvtára is őriz latin példányt, amely a könyvgyűjtő Ráday Gedeon (1713–1792) könyvtárából származik. Ennek sorsa összekapcsolható a marosvásárhelyi Teleki Téka francia nyelvű példányával. Az utóbbi Teleki Sámuel könyvtárának nyomtatott katalógusában, annak harmadik kötetében már megtalálható,³¹ de a könyvtárba kerüléséről ennél pontosabb információk is rendelkezésre állnak. Fennmaradt Ráday Gedeon levele, amelyben 1801-ben értesíti Telekit, hogy megszerezte a számára Marsigli művét. Közben azonban Teleki levelet kapott, hogy Hollandiában már megvásárolták számára a köteteket. Ráday azt tanácsolta, hogy ezt csak akkor tartsa meg, ha az első, eredeti kiadás.³² Úgy tűnik, hogy nem így cselekedett, ugyanis a második, francia nyelvű kiadás az, amely ma is megtalálható a Teleki Tékában, a latin változat pedig Ráday Gedeonnál maradt.

A Pécssett őrzött latin példány szintén a könyvtáralapító Klimó György (1710–1777) gyűjteményéből származik. A példányban fennmaradt egy kéziratot bejegyzés, az elektronikus katalógus szerint: ms: „Sphinx de nomine pos-

27 A tulajdonbélyegző mellett Lanfranconi tulajdonaként említi a francia *Danubiust* Havass Rezső (1893, 36).

28 A könyvtár sorsához: „A Lanfranconi-gyűjtemény megvásárlása”, *Magyar Könyvszemle*, Új folyam II. kötet (1895) 187–188., ill. még Bognár 2016.

29 Sánta 2020, 304.

30 Az adatért köszönet Nagy Dórának (Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár).

31 Teleki 1811, 2., 118., 132., 133. (mivel a katalógus tematikus, több helyen is feltünteteti a kötetet).

32 A levelezést ismerteti Deé 1997, 71. Az eredeti levelek megtalálhatók: MOL P. 661. Teleki Sámuel oszt. 42. cs. 1463.

sensoris est animal nudum, quod alit tibi gurges aquarum / haud volat, haud serpit, nonque graditus edit / lanius odit, amat piscator, pascit utrumque / syllaba cognomen continet una meum.” – „A könyvben találtam, és hogy el ne vesszen, ide ragasztottam. Valami Csik nevű kanonok vagy püspök ajándéka lehet. 1881. mártius 4-dikén Dr. Surba János lakócsai plébános.” Az aláírónak valójában dr. Sterba János bölcsészdoktornak és lakócsai plébánosnak kell lennie, az adományozót nekem sem sikerült azonosítanom, és bizonyos kétségeim vannak, hogy a cédula valóban a Marsigli-kötetekhez tartozott eredetileg.

Két példány esetében képzelhető még el, hogy korai időszakban került nyilvános gyűjteménybe, ez a Budapesti Egyetemi Könyvtár és a Debreceni Református Kollégium példánya. Az utóbbinak állományba kerüléséről már nem állnak rendelkezésre adatok.

A további példányok a 19. századi intézményalapítások kapcsán kerülnek a nyilvánosság elé, rendszerint adományként, és gyakran kimutatható módon a nyugat-európai antikvárius piacról. Mindazonáltal a példányok egy jelentős részének provenienciája ma már nem tárható fel. Az MTA csonka latin példányának, amelyből hiányzik az első kötet, eredete csak a pecsét alapján sejthető: az 1826-os intézményalapítás és a XX. század eleje között bármikor a gyűjteménybe kerülhetett. A Szabó Ervin könyvtár jogelődje, a Fővárosi Könyvtár 1897-ben vásárolta meg a francia kiadást. A Földtani Intézet 1869-ben alapult, példányuk a nagyvonalú tudomány-mecénás Semsey Andor ajándékaként 1899-ben került az állományba. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, amely 1867-ben jött létre, egy latin példánnyal rendelkezik, amelyben az Archinto családnak, Tainate grófjainak a címeres ex librise található meg. A Kolozsvári Egyetem példánya az Erdélyi Múzeumi Egylettől származik, és oda 1858-ban került egy helyi ügyvéd felajánlásából, eredeti őrzési helyére pedig a bécsi udvari könyvtár duplikátumbélyegzője utal. Ezek mellett még a pozsonyi egyetem őriz egy latin nyelvű első kötetet és egy teljes francia kiadást, a Magyar Természettudományi Múzeum pedig egy első kötetet.

Ezek az adatok jól mutatják Marsigli és a *Danubius* ismertté válásának folyamatát Magyarországon, azonban nem árulják el, hogy Marsigli 18. századi idézői hol és milyen példányt láthattak. A marosvásárhelyi Teleki-téka példánya csak a 19. század első éveiben kerül az országba, a kolozsvári egyetem

példánya pedig ennél is fél évszázaddal újabb szerzemény. Fridvaldszky, a legkorábbi idéző, jezsuita volt, így hozzáférése volt a kolozsvári jezsuita könyvtárhoz. Ennek anyaga a piarista lyceumhoz került még a 18. században, majd az államosítás után a Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiáléjába – a Marsigli kötet jelenlegi vagy egykori meglétének azonban ott nincs nyoma. Szóba jöhetne még Köleséri Sámuel egykori könyvtára is. Ez az párját ríkítóan gazdag gyűjtemény tulajdonosának halála után szétszóródott, de rendelkezésünkre áll egykori könyvjegyzéke.³³ Azonban nem találjuk meg rajta a *Danubiust*, sőt, még a *Prodromust* sem, amelyből pedig Marsigli személyesen kívánt példányt eljuttatni Kölesérihez. Utolsó jelöltként hátramaradt a nagyszombati Brukenthal-könyvtár. Magát a gyűjteményt valószínű jelöltté teszi, hogy a Gubernium székhelyéhez kötődött, s a Marsigli-kötetek felbukkanása talán itt a legvalószínűbb. A Brukenthal Múzeum korai katalógusa, mely Samuel von Brukenthal halála körül készülhetett (1803) tartalmazza a latin és a francia nyelvű kiadást is (Ms. 113., f. 143v-144r), a francia kiadás pedig egy még korábbi, 1780-ból származó katalógusban is megjelenik (Ms. 87., f. 152v), tehát bizonyosan Samuel von Brukenthal tulajdona volt.

A korai erdélyi idézők tehát valószínűleg ezt a példányt vehették kezükbe. Fridvaldszky esetében még egy további lehetőséggel számolhatunk, ugyanis ő hosszas bécsi tanulmányokat folytatott, és a *Danubiusszal* ott is találkozhatott.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy a példányok jellemzően a tervszerű könyvtáralapítások során kerülnek az országba és alapvetően hungarika voltak köszönhetően, először a 18. század utolsó évtizedeitől kezdődően. A 19. század második felében, mikor számos intézmény és velük együtt nagy szakkönyvtárak alapulnak, már-már igényként merül fel egy-egy *Danubius* beszerzése. Várakozásainknak megfelelően ezzel párhuzamos alakul Marsigli magyarországi hatástörténete is: csak a 19. század második felére, végére épül be a tudományos köztudatba, akkor azonban annál gyakrabban hivatkozzák, és létrejön az a tudásanyag, amelynek köszönhetően az 1930-as Marsigli bicentenáriumnak már Magyarország is elhivatott résztvevője volt.

33 Bertók 1955.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bertók 1955.** Bertók Lajos: Ifjabb Köleséri Sámuel könyvhagyatéka. In *Könyv és Könyvtár. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve*. Debrecen, 1955.
- Bognár 2016.** Bognár Zsófia: Egy elfeledett műgyűjtő: Enea Lanfranconi. *Múzeum Café* 110. (2016 május–június) 2. sz. 38–47. + 3 fig.
- Caspari 1791.** Andreas Caspari: Etwas über das Schwefelbad bei Baassen (umweit Mediasch) oder das sogenannte brennende Wasser. *Siebenbürgische Quartalschrift* (1791) 2. sz. 207–214., Hermannstadt.
- Deák 1995.** Deák Antal András: A Danubius Pannonico-Mysicus műhelyitkai. *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből* 14. (1995) 49–51.
- Deák 2002.** Deák Antal András: Magyarországi tudósok egy nagy tudományos vállalkozás hátterében. *Tanulmányok a természettudományok, a technika és az orvoslás történetéből* 34. (2002) 145–151.
- Deák 2004.** Deák Antal András: *A Duna fölfedezése – Luigi Ferdinando Marsigli: Danubius Pannonico-Mysicus Tomus I.* Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény, Budapest, 2004.
- Deé 1997.** Deé Nagy Anikó: *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*. Erdélyi Múzeum-egyesület, Kolozsvár, 1997.
- F. Molnár 2016.** F. Molnár Mónika: *Olasz hadi írók és generálisok Bécs és Isztambul között. L. F. Marsigli és kortársai*. Reciti, Budapest, 2016.
- Frati 1928.** Lodovico Frati: *Catalogo dei manoscritti di Luigi Ferdinando Marsigli conservata nella biblioteca universitaria di Bologna*. Firenze, Olschki, 1928.
- Fridváldszky, 1767.** Joannes Fridvaldszky: *Minero-logia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphura, salia, lapides & aquae conscripta*. Typis Academici Societatis Jesu, Claudiopoli, 1767.
- Havass 1893.** Dr. Havass Rezső: *Magyar Földrajzi Könyvtár*. Budapest, 1893.
- Jakó 2012.** Jakó Zsigmond (ed.): *Köleséri Sámuel tudományos levelezése (1709–1932)*. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2012. [Kölesérianá I.]
- Papp 2023.** Papp Gábor: Luigi Ferdinando Marsigli magyar vonatkozású földtudományi tevékenységének áttekintése a *Danubius Pannonico-Mysicus...* és

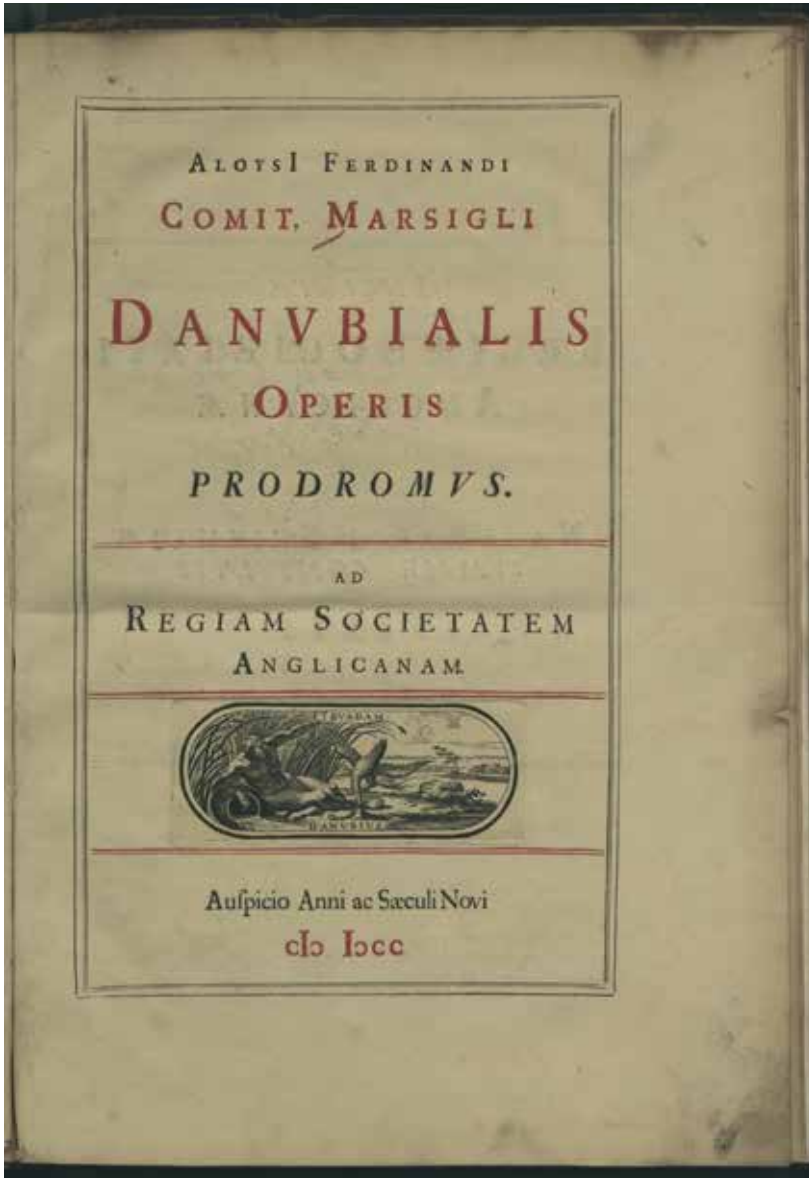
- Marsigli publikálatlan kéziratai tükrében. In Fehér Bence – Tóth Anna Judit (szerk.): *Marsigli és kortársai*. MKI, Budapest, 2023. 97–152. DOI: 10.53644/MKI.MAKO.2024.97
- Sánta 2020.** Sánta Sára: Schönvisner István és a szombathelyi püspöki könyvtár megalapítása. *Magyar Könyvszemle* 136. (2020) 4. sz. 303–315. DOI: 10.17167/mksz.2020.4.303-315
- Stoye 1994.** Stoye, John: *Marsigli's Europe: 1680–1730. The life and times of Luigi Ferdinando Marsigli, soldier and virtuoso*. Yale University Press, New Haven–London 1994.
- Széchényi 1799.** *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci Com. Széchényi*. Tomus I. Scriptorum Hungarorum et rerum hungaricarum typis edito complexus. Pars II. M–Z. Typis Siessianis, Sopronii, 1799.
- Szinnyei.** Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest, 1891–1914.
- Teleki 1811.** *Bibliothecae Samuelis Com. Teleki de Szék. Pars tertia*. Scriptorum Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa, cum Catalogo Librorum Hungaricorum conjugis desideratissimae Susannae Com. Bethlen de Iktár. Accedunt: Supplementa Catalogi Partis Primae et Secundae. Viennae, Typis Antonii Pichler, 1811.
- Tóth 2022.** Tóth Anna Judit: Luigi Ferdinando Marsigli és a Felvidék bányái. In Fehér Bence – Tóth Anna Judit: *Barokk történetírók Magyarországról, Magyarországon*. MKI, Budapest, 2022. 105–126. DOI: 10.53644/MKI.BTMM.2022.105
- Tóth 2023** Tóth Anna Judit: L. F. Marsigli és Köleséri S. ismeretlen levelezése. *Ephemeris Hungarologica* 3. (2023) 1. sz. 86–102. DOI: 10.53644/EH.2023.1.86
- Wanek 2021.** Wanek Ferenc: *Fordulópontok és meghatározó személyiségek Erdély általajkincseinek megismeréstörténetében 1920 előtt*. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2021.
- Wanek 2023.** Wanek Ferenc: Marsigli helye az Erdélyi-medence földgáztelepeinek ismerettörténetében. In Fehér Bence–Tóth Anna Judit: *Marsigli és kortársai*. MKI, Budapest, 2023. 274–302. DOI: 10.53644/MKI.MAKO.2024.274

The publication history and the Hungarian reception of L. F. Marsigli's *Danubius*

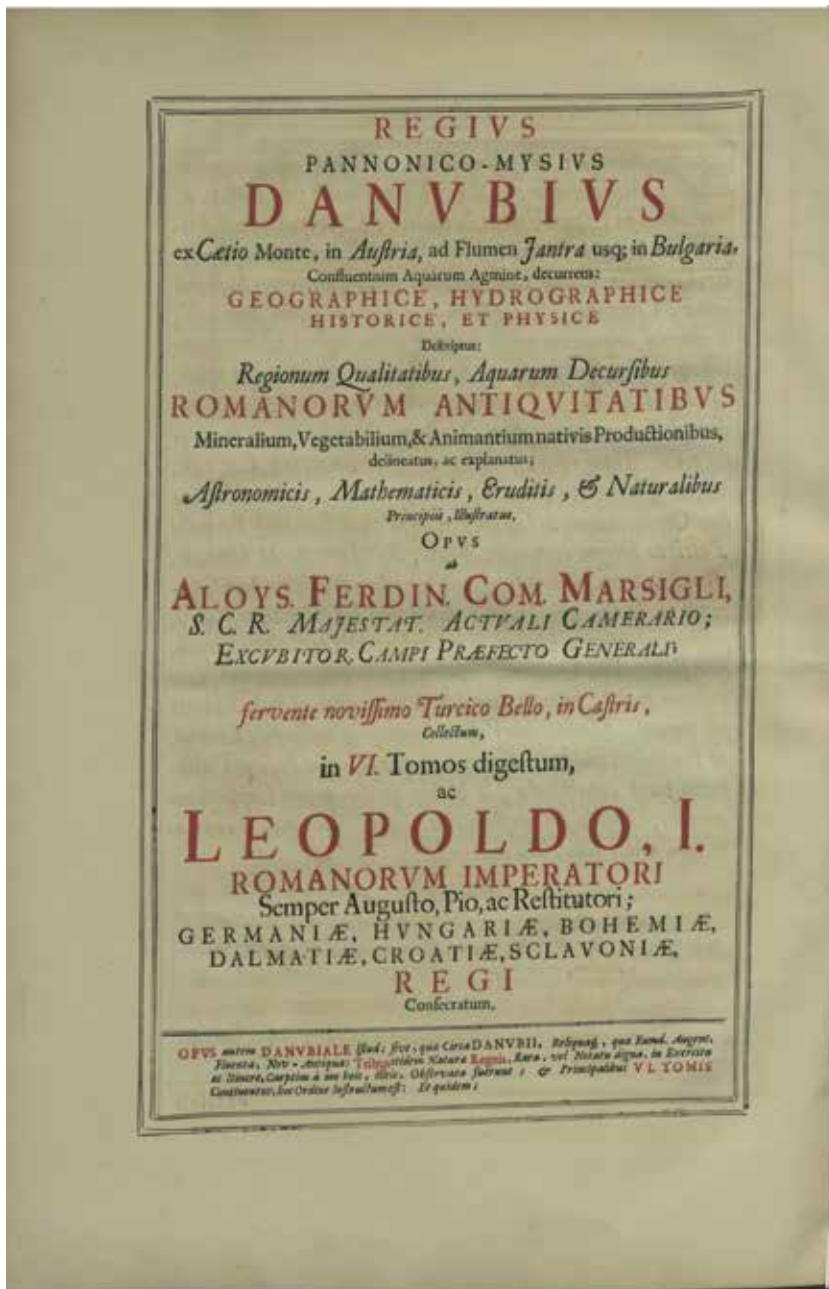
ABSTRACT: The aim of this study is to examine L. F. Marsigli's *Danubius Pannonico-mysicus* from the point of view of book history. I will review all the publications that were produced in connection with the decades-long research project *Danubius* (prodromes, translations, independent illustrated volumes, map albums), and discuss the publication variants that were discovered. In the second half of the paper, I will examine the provenance of the volumes in the territory of historical Hungary. This pattern explains the relatively delayed reception of the work in domestic research: most of the copies were brought to the country in the second half of the 19th century, a smaller number in the late 18th century and at the turn of the century, usually in connection with library foundations or planned collections of Hungarica. I will focus in particular on the Transylvanian copies, since during the 18th century that was the only place in Hungary where the *Danubius* was referred to.

KEYWORDS: L. F. Marsigli, *Danubius Pannonico-mysicus*, publication history, Hungarian library history, Hungarian book collectors

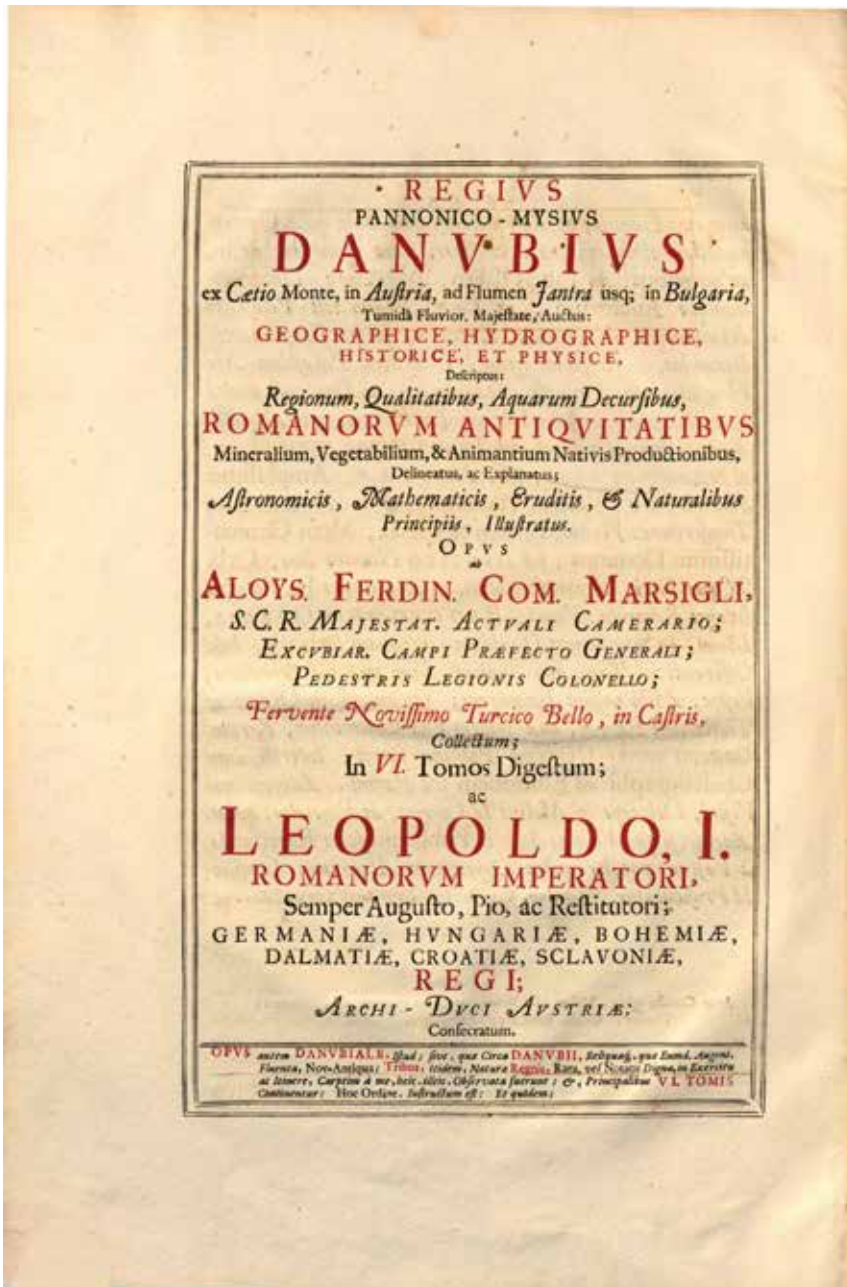
Képmelléklet

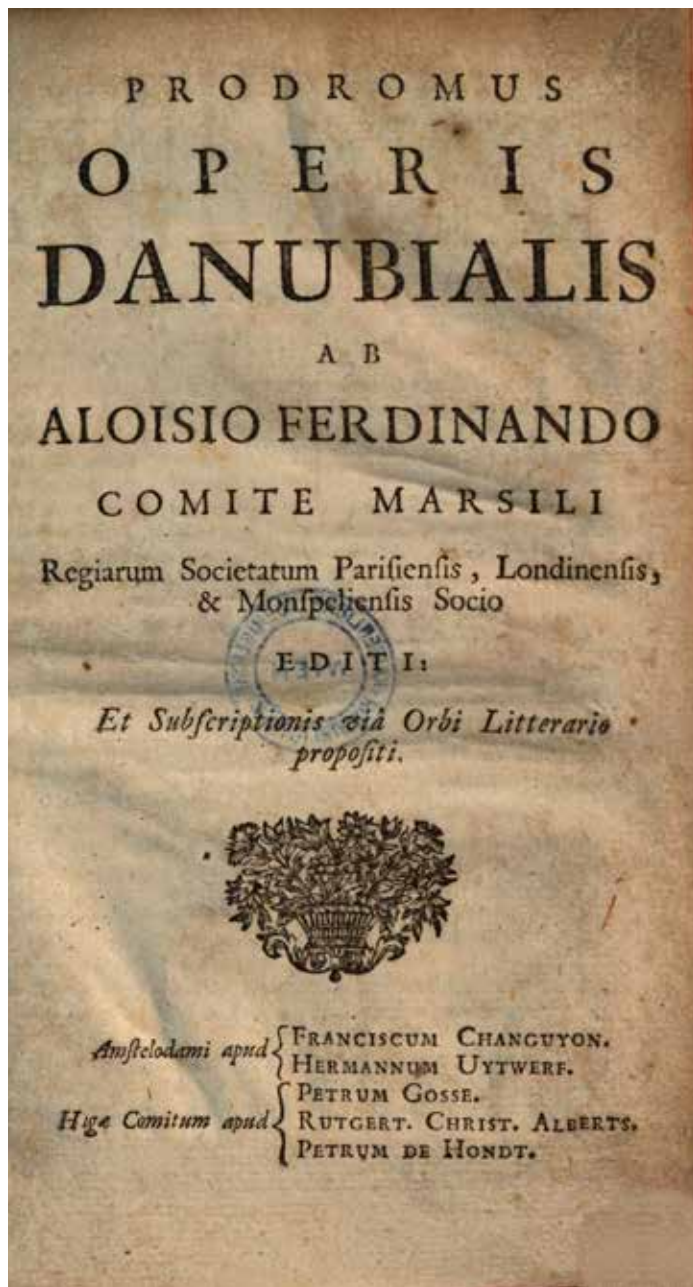
1. kép: A *Prodromus* 1700. évi első kiadásának címlapja

2. kép: A Prodromus első kiadásának B_{1v} lapja, „A” variáns

3. kép: A Prodrómus első kiadásának B_{1v} lapja „B” variáns

4. kép: A Prodrômus 2. kiadásának címlapja